

ז רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וארא, תשע"ו
מספר 1152בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

למה צריך מכות רבות

יונה בר-מעוז

מתוך עשר מכות מצרים, תשע נראות מיותרות לחלוטין. אם המטרה היא לשכנע את פרעה לשחרר את עם ישראל מעבדות, אין התשע הראשונות יכולות לשכנעו לוותר על כוח העבודה של עם ישראל; כמה פגעי טבע גדולים אינם ראויים להתייחסות מול ההפסד שיהיה לכלכלת מצרים בשילוח 600,000 עבדים לחופשי.¹ רק אבדן נפשות אדם, ובמיוחד הבכורות, יש בו כדי להצדיק את סילוק גורם האבדן.

כדי להוציא את עם ישראל ממצרים, ללא הסכמת פרעה, הייתה נחוצה רק מכה אחת, החושך, כפי שתוארה בכתובים: "וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַשָּׁמַיִם וַיְהִי חֹשֶׁךְ-אֲפֹלָה כָּל-אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁלֹשֶׁת יָמִים. לֹא-רָאוּ אִישׁ אֶת-אָחִיו וְלֹא-קָמוּ אִישׁ מִתַּחַתָּיו שְׁלֹשֶׁת יָמִים וְלֹכַל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אֹר כְּמוֹשְׁבֹתָם" (שם' י: כב-כג). חושך כזה, שמרתק את המצרים למקומם, ובו בזמן אינו מגביל כלל את תנועת בני ישראל, הוא האמצעי הדרוש לעבדים לקום ולהסתלק.² יתרה מזאת, לעזיבת פתע היה סיכוי גדול מאוד להצליח, כי משה לא הכריז באוזני פרעה על בוא מכת החושך, ופרעה לא היה עושה הכנות לעכב את הנמלטים.

ברור אם כן שיד' ה' לא תקצר, ובמכה אחת יכול היה העם להיות משוחרר, אלא שה' מציג מראש באוזני משה מטרות נוספות להוצאת העם ממצרים. אחת מהן היא שפרעה ומצרים, המייצגים את המעצמה המתקדמת ביותר בעולם בתקופה הזאת, יתקדמו בידיעת ה' לקראת ההכרה של כל האנושות בו.

בהמשך המכות ה' חושף מטרה נוספת, והיא להוליד מבחינה רוחנית את עם ישראל מתוך התרבות המצרית: "וְלִמְעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנֵי בְנֵי-בְנֵי אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת-אֲתֵי אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי בָם וַיִּדְעֻתָם כִּי-אֲנִי ה'." (שם' י: ב).³ המטרה החינוכית לגבי עם ישראל נחשפת רק לאחר מתן כמה מכות, כי יש צורך קודם להסיר את הפחד מהאדון המשעבד, על מנת שיוכל העבד להשתחרר מערכיו ומאמונותיו.

עלינו לזכור שמשפחה של שבעים נפש מבית יעקב ירדה למצרים, ושם הפכה לעם תוך כדי ספיגת רכיבים מתרבות מצרים. היו בהם רכיבים חיוביים שחיוניים ליצירת מדינה, כמו הטכנולוגיה המתקדמת וסדרי משטר וארגון. גם הציות וכפיפת האני הפרטי לצווי שבא מלמעלה, יהיו הכנה עול מלכות שמים.⁴ אך היו בתרבות מצרים האלילית גם רכיבים שליליים ביותר, ולכן התהליך של תשע המכות נועד לטהר את העם מעיקרי הסיגים שדבקו בו.

חינוך מחדש אינו יכול להיעשות במכה אחת, בניגוד להוצאה הפיזית.⁵ לכן היה צורך במכות רבות, בחינת "וְשִׁנְנֶתָם לְבָנֶיךָ", כדי שהמסר הא-לוהי ייקלט במלואו הן אצל המצרים הן אצל בני ישראל.⁶

* גב' יונה בר מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובלמודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל מקראות גדולות "הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

המאמר מוקדש לעילוי נשמות לוי ושושנה נמדר ז"ל. זכותם תגן על ילדיהם, מיכל, לאה, מיכאל וליאור שיבדלו לחיים טובים וארוכים. יאיר ה' פניו אל ילדיהם ויצליחם בכל אשר יעשו.

¹ על החשש מההפסד הזה מתבסס משה מלכתחילה כשהוא מבקש מפרעה לאפשר לעבדים לעבוד את א-להיהם: "אֲ-לֹהֵי הָעִבְרָיִם נִקְרָא עֲלֵינוּ נִלְכָּה נָא דְרָךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבַר וְנִזְבַּחָהּ לָהֶם" א-לֵהֵינוּ פֶּן-יִפְגְּעוּ בְּדָבָר או בְּתַרְבִּי" (שם' ה: ג).

² בסופו של המהלך, כאשר יתאוששו המצרים לאחר שלושה ימים, יהיו בני ישראל באותו מצב שהיו בו כאשר יצאו בהסכמת פרעה לאחר עשר מכות, שאז נהפך לבו ולב עבדיו לרדוף אחר הנמלטים.

³ כמובן שיש גם ענישה על הרשע שעשו המצרים, כפי שמשמע מהפסוק הקודם: "כִּי-אֲנִי הַכְּפַדְתִּי אֶת-לְבֹו וְאֶת-לֵב עֲבָדָיו לְמַעַן שְׁתִּי אֲתִי אֶלֶה בְּקִרְבִּי".

⁴ הרחבתי נקודה זאת במאמרי בדף שבועי מס' 1100, פרשת "ויגש" תשע"ה.

⁵ כדברי האומא: קל יותר להוציא את היהודים מהגלות, מאשר להוציא את הגלות מהיהודים.

⁶ לפי מסורת חז"ל, בתנחומא וירא יג, עבר חודש בין מכה למכה, והיה זמן ניכר לדבר על המכה, להרהר בה ולהפנים את משמעה. בבבלי ראש השנה יא ע"ב נאמר שכבר בראש השנה, כלומר לאחר המכה השלישית, שבתו ישראל מעבודתם. אם כך, היה להם גם שקט נפשי להבין את הקורה להם ולמצרים.

פרעה טוען: "לא ידעתי את-ה' וגם את-ישׁרָאֵל לֹא אֶשְׁלַח" (שם' ה:ח), אך גם עם ישראל איננו יודע את ה' ואינו מחובר אליו. משה מתוודע אליהם לא כשליח של א-לוהיהם אלא של א-לוהי אבותיהם: "ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם אֶל־ה' אֲבֹרָהֶם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם" (ג:טו, וכן ג:יג; ג:טז; ד:ה). רק אחרי ההוצאה ממצרים יכיר עם ישראל כי הוא גם א-לוהיו, ככתוב: "וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעַם וְהִיִּיתִי לְכֶם לֹא־לֵהִים וַיִּדְעֹתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם" (ו:ז), ובעקבות זאת תבוא ההכרזה בסיני: "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֶבְדִּים" (כ:ב).

מה יודע העם על א-לוהי אבותיו? הוא יודע שאברהם קראו "א-ל עֲלִיּוֹן קִנְהַ שְׁמַיִם וְאָרֶץ" (בר' יד:כב), ושאל-לוהים זה הציל את שלושת האבות הראשונים מהמבקשים להרע להם. אך מציאות החיים של בני ישראל במצרים אינה מעודדת להאמין בו. העובדה שהוא ברא שמים וארץ אינה מועילה להם בעת השעבוד והמצוק, שנמשכים כבר למעלה משמונים שנה. אשר לסיפורי ההצלה בעבר - כמו גדעון הם עשויים לשאול "וַיֵּשׁ ה' עִמָּנוּ וְלָמָּה מִצָּאֲתָנוּ פֶל־זֹאת וְאֵיךָ כָל־נִפְלְאוֹתָיו אֲשֶׁר סִפְרוּ־לָנוּ אֲבוֹתֵינוּ?" (שופ' ו:יג). כמו כן, ברור להם גם מסיפורי האבות, שמצרים אינה תחת הנהגת א-לוהי אבותיהם אלא יש לה דין לעצמה, שהרי הנילוס היווה מקור השפע וההצלה לאבות בימי רעב. וכי אין זאת הוכחה לאמתות אלוהי מצרים? לכן מוצאים אנו שבני ישראל אינם זועקים לא-לוהי אבותיהם בעת צרתם: "וַיִּצְאָנוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מִן־הָעֶבְרָה וַיִּזְעֻקוּ" (שם' ב:כג) – הם נאנחים ונאנקים וצועקים, אך אין כתובת לצעקה ולאנחה, והיא מגיעה כביכול במקרה למקום הנכון: "וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל־הָאֱלֹהִים מִן־הָעֶבְרָה" (שם).

מסיבות אלה, ניתוק עם ישראל מהאמונות של משעבדיו מתחיל בפגיעה במי הנילוס ובדגה, שהם עיקר חיות ארץ מצרים ומקור עצמתה הכלכלית. העם נוכח לראות שאלי מצרים לא מנעו את הפגיעה, אף שהוכרו עליה מראש. לאחר מכן באות כמה מכות שמטרידות את המצרים באמצעות בעלי חיים - מכת הצפרדעים, הכינים והערוב, ולבסוף נפגעים בעלי החיים של המצרים בדרך. ההתמקדות בבעלי חיים בארבע המכות האלה אינה מקרית, כי אחד מהמאפיינים הבולטים של האמונה המצרית הוא הזיהוי של רבים מן האלים עם בעלי חיים, לכן בעיצוב הרוחני החדש של העם מבטלים את הערצתו לאלים מצרים על ידי חשיפת חוסר יכולתם להגן על עובדיהם מחד גיסא, והפיכתם למטה זעם ביד ה' מאידך גיסא.

השימוש הלעגני שנעשה בצפרדע, שמייצגת במצרים את חקת, אלת ההולדה, מייצג נאמנה מטרה זאת. לאלה הזאת מיוחס כוח פריון מרובה, והוא מתבטא גם בסימן ההירוגליף המצרי, ראשן או צפרדע, שמציין את המספר 100,000. על כן, הצפרדעים שורצות בכמויות שממרות את חיי המצרים, עד כדי כניעה חלקית של פרעה המבקש את הסרתן. רמיזה אירונית נוספת תובן במיוחד לבני ישראל, שהרי נתקיים בהם "וְכִאֲשֶׁר יֵעֲנוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ" (א:יב).

שונה מכך היא ההתייחסות לכינים. אין אל מצרי שתואר בדמות כינה, אך ניתן לומר שבשלב זה א-לוהי העברים הוא הדומה בעיני פרעה לכינה: הוא מטרד שאפשר לחיות עמו, ואין צורך לשנות סדרי חיים בגללו, לכן גם פרעה אינו מבקש ממשה את הסרתו. לעומת זאת המסר לעם ישראל הוא אחר: עם ישראל היה מושפל עד עפר, אך מן העפר, כמו הכינים, יקום כוח שאין לזלזל בו. כוח זה יתחיל לפגוע פיזית בגוף המצרי, וגם חרטומי מצרים, המסמלים את עצמת הדת המצרית, יודו: "אֶצְפַּע אֶל־הַיָּמִים הָאֵלֶּה" (ח:טו).

מקבילה למכת הכינים היא מכת השחין. גם היא מתחילה מדבר אפסי, מעט פית כבשן, אך הפגיעה בגוף האנושי גדולה ממכות יותר מדהימות בכמותן כמו הצפרדעים, הערוב והדבר.⁷ וכמו במכת הכינים, גם כאן מודגשת השפעת המכה על החרטומים: "וְלֹא־יָקְלוּ הַחַרְטֻמִּים לְעַמֹּד לִפְנֵי מִשְׁהַ מִּפְּנֵי הַשְּׁחִין כִּי־הָיָה הַשְּׁחִין בְּתַרְטֻמָּם וּבְכָל־מִצְרַיִם" (ט:יא). אזלת ידם של החרטומים מוכיחה לבני ישראל את אפסות אמונתם.

המכות הובאו בסדר מסוים, כדי להשיג את המטרות החינוכיות. ה' הגדיר בראש כל שלישיית מכות מה המסר שהוא מבקש להנחיל למצרים ולעם ישראל, כפי שרמזה לנו שיטת הסימנים של ר' יהודה, דצ"ך עד"ש באח"ב.⁸ ככלל, המכות מראות שאכן א-לוהי האבות הוא "א-ל עֲלִיּוֹן קִנְהַ שְׁמַיִם וְאָרֶץ" – עליון על כל כוחות הטבע בשמים ובארץ, ופודה את בני האבות מכל נגע שהוא מביא על המצרים, כנגד כל חוקי הטבע.

על כן, בסוף תשע המכות עם ישראל מוכן לצאת מהעבודות הנפשיות. חייו העצמאיים מתחילים להתבטא בהתמרדות כנגד מנהגי מצרים: הוא מתכוון לקרבן פסח, מטביע בגופו את חותם המילה, ומוכן בנעליו ובמקלות ההליכה לצאת לדרך החדשה. אבל רק אחר מכת בכורות וקריעת ים סוף למענם, כאשר ראו במו עיניהם את אפסות המצרים וצבאם, רק אז נשלם שחרורם הרוחני ממצרים, ואז נאמר על בני ישראל: "וַיִּצְמְנוּ בַּה' וַיִּמְשָׁה עֶבְדוֹ" (יד:לא).

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁷ מכת השחין, כמכת הכינים, מטרימה את מכת בכורות ומרמזת לאיום קיומי לאדם, בשעה שיתר המכות פגעו רק בבעלי חיים ובצמחים. על ההסלמה האקולוגית במכות מצרים כתב שמואל כהן, "עשר המכות – היבט תיאולוגי ואקולוגי", על אתר ג (תשנ"ח), עמ' 17-30.

⁸ שם' ז:יז: "בְּזֹאת תִּדְעַע כִּי אֲנִי ה'"; שם' ח:יח: "לְמַעַן תִּדְעַע כִּי אֲנִי ה' בְּקִרְבְּךָ הָאָרֶץ"; שם' ט:יד: "בְּעֵבֹר תִּדְעַע כִּי אֲנִי כְּמִנִּי בְּכָל־הָאָרֶץ". אברבנאל עמד על המשמעות של שלוש ההצהרות האלה, ובעקבותיו הולכים רבים.